

מחשבין מעבודה לעבודה

מקורות - (א) זבחים ט:י. "איתמר שחטה... מק"ו דרב אשי", ובמקביל סנהדרין ס:סא.
"דתנו רבנן... ועובדה בסייף".

(ב) חולין לח:לט: "השוחט לעובד כוכבים... ולא היתר", תוס' ד"ה חוץ וד"ה מקום
(הקטע על 'הנהו טייעי' נמצא בדף לט: בסופו), בעל המאור ח. באלפס ד"ה הוא
מותיב, [ירושלמי גיטין פ"ו ה"ו "שחטה... להורות"].

(ג) זבחים יג-יג: "הפסח והחטאת... להקטיר אימורין למחר", תורת כהנים ויקרא
דיבורא דנדבה פרשתא ד' ה"ד-ה"ה, פירוש הראב"ד שם, תורת כהנים צו פרשתא ח'
ה"ד-ה"ו, פירוש הראב"ד שם.

(ד) זבחים ט: תוס' ד"ה מחשבין וד"ה מקום.

(ה) רמב"ם הלכות שחיטה ב/טו, הלכות פסולי המוקדשין טו/י.

**(ו) [פסחים סא: "שחטו למולין... אין מחשבת ערלים בזריקה", פסחים סא. תוס' ד"ה
שחטו, רמב"ם הלכות קרבן פסח ב/ו, חידושי רבינו חיים הלוי שם עד סוף ד"ה אכן
נראה].**

(ז) מראה איש (לרב א.י.בלוי) סימן ל'.

א. הגדרת הבעיה והמחלוקת סביבה

נקודת המוצא של הסוגייה היא שבפיגול ודאי מחשבין מעבודה לעבודה. זהו
למעשה המצב הקלאסי שבו הקרבן מתפגל, וסוגייתנו בוחנת עד כמה ניתן להקיש
מהפסול של פיגול למקומות אחרים. אבל לפני שבוחנים את מידת ההיקש הזו, יש
לבדוק האם נכון לומר שבפיגול מחשבין מעבודה לעבודה.

רש"י בדף ט: מבאר את דעת ר"ל הסבור שאין מחשבין מעבודה לעבודה. רש"י
מסביר מדוע שונה מחשבת שלא לשמה ממחשבת פיגול לפי ר"ל, והוא מבאר שעיקר
מחשבת פיגול יכול להיבנות על עבודה אחרת :

"... עיקר מחשבתו המביאה לידי פיגול זו היא - שיחשוב בעבודה זו לעשות עבודה אחרת מן אחת העבודות להאכיל לאדם או למובח חוץ לזמנו, וזריקה אכילת מזבח היא, והוא הדין אם חישוב על הקטרת החלב שאינה מן העבודות..."
(זבחים ט: רש"י ד"ה אין מחשבין מעבודה לעבודה)

מדברי רש"י (אם כי ברש"י זה יש שתי נימות) עולה שגם בפיגול אין הכרח לטעון שמחשבין מעבודה לעבודה. פיגול חל גם אם חישוב על הקטרת חלב שאינה מן העבודות, וחלותו של הפיגול על הזריקה אינה נעוצה בהיותה עבודה אלא בהגדרתה כאכילת מזבח. ניסוח זה של רש"י מלמד אותנו שהדעה השוללת את היישום של מחשבין מעבודה לעבודה בשאר פסולין חוץ מפיגול יכולה להתבסס על אחד משני דברים :

דבר אחד - גם מחשבת זריקה חוץ לזמנה בשעת השחיטה אינה נכנסת למשבצת של מחשבין מעבודה לעבודה. מחשבה כזו מפגלת לא משום שחישבנו על עבודה אחרת כמו זריקה אלא משום שהזריקה מעבר להיותה עבודה מוגדרת גם כאכילת מזבח, ומהות מחשבת פיגול היא אכילה (גם אכילת מזבח) חוץ לזמנה.

דבר שני - אמנם נאמר שבפיגול מחשבין מעבודה לעבודה, אבל מכל מיני סיבות לא ניתן להקיש מפיגול לשאר פסולין.

ברש"י מודגש שבפיגול לא מדובר ממש במחשבין מעבודה לעבודה. למעשה, קיומו של ערוץ שאינו קשור לעבודה בפיגול, אינו מוטל בספק. כלומר, גם אם נאמר שבפיגול מחשבין מעבודה לעבודה, ודאי שקיים מסלול של מחשבה על אכילה חוץ לזמנו שאינה קשורה לעבודה. רש"י מצביע על שחיטה על מנת להקטיר חלב חוץ לזמנו מתוך הנחה שהקטרת חלב אינה עבודה, וניתן להצביע על דוגמאות חותכות יותר.

"... אמר רבי ינאי - חישוב שיאכלוהו כלבים למחר - פיגול, דכתיב זאת איובל יאכלו הכלבים בחלק יורעאל..."

(זבחים לא.)

ר' ינאי לומד ממעשה איזבל שגם אכילת כלבים מוגדרת כאכילה. ממילא היא נכנסת למגדירים הבסיסיים של פיגול וזאת חרף העובדה שאכילת כלבים לא תוגדר כעבודה בשום הקשר שהוא. מהסוגייה בדף לא. רואים שנחוצה מחשבה של אכילה חוץ לזמנו, ואין הכרח להיתלות ביסוד של מחשבין מעבודה לעבודה.

ניתן גם כן לנתק את דין הפיגול מדין מחשבין מעבודה לעבודה. גם מחשבה לזריקה היא מחשבה שמסיטה את הקרבן מהמסלול הרגיל שלו על תקן מחשבת

אכילה ולא על תקן מחשבין מעבודה לעבודה. לפיכך סובר ר"ל שאין יכולת ללמוד את דין מחשבין מעבודה לעבודה מפיגול.

לחילופין ניתן לומר שעל אף קיומו של ערוץ מחשבת אכילה בפיגול, ישנו גם ערוץ של 'מחשבין מעבודה לעבודה'. הזריקה נתפסת גם כעבודה כאשר פסול הפיגול מתייחס אליה ור"ל יאמר שיש לחלק בין פיגול לשאר הפסולין מצד אופי הפסול, ועל כן אין ללמוד ממנו את הדין של מחשבין מעבודה לעבודה.

בניסוח דומה אפשר לומר שהשאלה אם ללמוד את הדין של מחשבין מעבודה לעבודה מפיגול לעבודה זרה ולפסול שלא לשמה יכולה להתפרש כשאלה בדיני פיגול או כשאלה בדיני שלא לשמה ועבודה זרה.

את עצם שאלת מחשבין מעבודה לעבודה ניתן להעלות, ברמה טכנית, בשני ניסוחים אפשריים :

ניסוח אחד - מתוך התייחסות להגדרת המציאות בשטח.

ניסוח שני - מתוך התייחסות לתוצאות ההלכתיות של מציאות נתונה.

ניתן, על פי הניסוח הראשון, לשאול האם מחשבת הנחשבת במהלך אחת העבודות יכולה להתחבר עם מחשבת המוסבת על עבודה אחרת. זו שאלה מציאותית, ועל פיה נקבע אם הפסול של מחשבין מעבודה לעבודה שייך בתחום מסוים או לא. הנחת היסוד שלנו תהיה שאם המחשבת תופסת היא תפסול, והאפשרות להכשיר חייבת לבנות על הנחה מציאותית שהמחשבת לא תפסה.

לחילופין ניתן להבין, וזאת לאור הניסוח השני, שברמה המציאותית ודאי שמחשבת מסוג מחשבין מעבודה לעבודה תופסת. השאלה היא עד כמה מחשבת כזו מסוגלת להחיל פסול, וכאן אולי ניתן לחלק בין תחומים שונים. על כל פנים, אין דיון משמעותי בעצם המציאות של מחשבת כזו, ומוקד העניין הוא בהשלכות ההלכתיות של מחשבת מעבודה לעבודה.

את שני הניסוחים הללו ניתן לבחון בכמה מוקדים בגמ'. ניקח למשל את ההשוואה שעולה בשלב הטרומי של הסוגייה בין עבודה זרה ובין שלא לשמה :

"איתמר - שחטה לשמה לזרוק דמה שלא לשמה - רבי יוחנן אמר : פסולה, וריש לקיש אמר : כשירה... ואזו לטעמייהו, דאיתמר - השוחט את הבהמה ע"מ לזרוק דמה לעבודת כוכבים ולהקטיר חלבה לעבודת כוכבים - ר' יוחנן אמר : אסורה, מחשבין מעבודה לעבודה ולפינן חוץ מפנים, וריש לקיש אמר : מותרת..."

(נבחים ט:י.)

בשלב זה רואה הגמ' בסיס להשוואה, ועניין זה תומך בניסוח המציאותי של בעיית מחשבין מעבודה לעבודה. אם מדובר בשאלה מציאותית ניתן לקשר בין

תחומים שונים לחלוטין. בשניהם עולה אותה שאלה מקבילה, האם השחיטה משפיעה על עתיד הזריקה או מושפעת ממנה. אנו מניחים שאם יש השפעה הדדית יהיה גם פסול, ועל כן חקירת התחום של עבודה זרה וחקירת התחום של 'שלא לשמה' מתנקזות לאותה שאלה מציאותית, וניתן להשוות ביניהן.

לעומת זאת אם אומרים ששאלת מחשבין מעבודה לעבודה היא שאלה הלכתית כאשר המציאות עצמה ברורה, ההשוואה בין התחומים השונים קשה יותר. אם כבר הנחנו שמחשבה בעבודה אחת תופסת לגבי עבודה אחרת, ועדיין יש מקום להתלבט האם קיומה של מחשבה כזו יוצר גם פסול, אין סיבה מיוחדת להשוות בין תחומים שונים. בהחלט יתכן שבתחום של עבודה זרה נוצר פסול, ואילו בתחום של פסולי שלא לשמה אין פסול במחשבה כזו.

מוקד נוסף בסוגייתנו לבחינת שני הניסוחים הללו, עולה בהקשר של השוואת פסח וחטאת לשאר הקרבנות :

"... מתקיף לה רב אשי - מה לחוץ למקומו שכן נוהג בכל הזבחים, תאמר בשלא לשמו שאינו נוהג אלא בפסח וחטאת?... "

(זבחים י.)

הגמ' מבודדת את הפסח והחטאת. את הבידוד שלהם לעומת שאר הקרבנות ניתן למשוך לשני כיוונים :

כיוון אחד - בשאר הקרבנות ברור שלא מחשבין מעבודה לעבודה. כל הדיון הוא בפסח וחטאת אבל שאר הקרבנות כשרים ומרצים במחשבה כזו.

כיוון שני - בשאר הקרבנות ברור שמחשבין מעבודה לעבודה. זאת משום שבהם נידונה ההשלכה של 'כשרים ולא מרצים', ולכך ודאי שמחשבה מעבודה לעבודה מספיקה. כל הדיון הוא בהשלכה של פסול, כפי שאנו מחפשים בפסח וחטאת. יתכן ששני הכיוונים הללו משקפים את שני הניסוחים שלנו ביחס לטיב ההלכה של מחשבין מעבודה לעבודה. אם מנסחים את השאלה כשאלה מציאותית, יש לכאורה לנקוט בכיוון הראשון. אנו מניחים שמחשבה מעבודה לעבודה ודאי תישא תוצאות, וכל הדיון הוא לגבי עצם קיומה. במילים אחרות, אם המחשבה פוסלת בפסח וחטאת היא גם תשפיע על שאר הקרבנות.

לעומת זאת אם מנסחים את השאלה כשאלה הלכתית, יש מרחב תמרון גדול יותר שבו ניתן להפריד בין פסח וחטאת ובין שאר הקרבנות, מתוך הנחה שמחשבה מעבודה לעבודה ודאי מובילה למעמד של כשרים ולא מרצים, ועדיין יש מקום להסתפק ביחס לפסח וחטאת.

השפת אמת והמראה איש הולכים בכיוון הראשון. לדעתם מוקד הדיון בגמ' הוא אופי הפסול של 'שלא לשמה', וכאן אנחנו חוזרים לחקירתו הבסיסית של הגר"ז ביחס לפסול הזה. כזכור, חוקר הגר"ז האם מחשבת שלא לשמה מוגדרת כפוסל חיובי, או שמא תכנה הוא בסך הכל תוכן שלילי של העדר לשמה.

אם סוברים כר' יוחנן יש בסיס להקיש בין מחשבת 'שלא לשמה' ובין מחשבת פיגול, על רקע היות שתיהן מחשבות הפוסלות באופן אקטיבי. אם נוקטים כדעת ריש לקיש, סוברים שאופי פסול שלא לשמה הוא העדר לשמה, ויש בסיס להפריד בין מחשבה כזו למחשבה פוסלת כמו מחשבת פיגול.

העמדת הסוגייה באור כזה מסכמת עבורנו שלוש הבנות כלליות במחלוקת האמוראים בגמ' :

הבנה אחת - מוקד מחלוקת האמוראים הוא פיגול וחקירת אופי פסולו. השאלה המרכזית היא האם מחשבה לזרוק ולהקטיר חוץ לזמנו היא דוגמה של מחשבין מעבודה לעבודה או שמא זו מחשבת אכילה שמנותקת מהגדרת הזריקה וההקטרה כעבודות.

הבנה שניה - מוקד מחלוקת האמוראים הוא מחשבת 'שלא לשמה' וחקירת אופי פסולה. השאלה המרכזית היא חקירתו של הגר"ז, כאשר לפי הקו בו נוקט הגר"ז עצמו ניתן להקיש מחשבת שלא לשמה למחשבת פיגול, ואילו לפי ההבנות הרואות ב'שלא לשמה' העדר לשמה יש מקום לחלק בין פיגול לבין שלא לשמה.

יש לציין על פי הבנה זו שהיא פותחת פתח לחילוק בין פסח וחטאת לשאר הקרבנות במודל שבו דווקא בפסח וחטאת מחשבין מעבודה לעבודה ואילו את שאר הקרבנות נכשיר לחלוטין במחשבה כזו. הטעם יהיה בכך שנראה את מחשבת שלא לשמה כפוסל חיובי אך ורק בפסח וחטאת, ולכן רק בהם יש מקום לדבר על השוואה לפיגול ועל פסול במצב של מחשבין מעבודה לעבודה.

הבנה שלישית - מוקד מחלוקת האמוראים הוא בחינת היחס בין פיגול ל'שלא לשמה' על רקע כל מיני שיקולים צדדיים שעלולים לפגום ביכולת להקיש בין הפסולים הללו. למשל, חוסר יכולת לדון חוץ מפנים.

חקירה טכנית זו של עניין מחשבין מעבודה לעבודה על פי חלוקה לשאלה הלכתית או שאלה מציאותית, עולה גם בירושלמי בפסחים. נדגים את הדבר מתוך שני קטעים בסוגיית הירושלמי.

קטע אחד - השוואת הירושלמי בין מחשבין מעבודה לעבודה למחשבה מעורבת של לשמו ושלא לשמו. בירושלמי מבואר טעמו של ר' יוחנן שפוסל במצב של מחשבין מעבודה לעבודה :

"... א"ר יוסה - אנא חמית לרבי ירמיה תפיס לרבי אבא, אמר ליה - אמור לי טעמא דר' יוחנן, למה שחטו לשמו לזרוק דמו שלא לשמו פסול? נעשה משעה ראשונה כשחטו לשמו ושלא לשמו, והוא פסול..."

(ירושלמי פסחים פ"ה ה"ב)

לפי הירושלמי, השחיטה עצמה נתפסת כפסולה. מחשבת שחיטה לשמה על מנת לזרוק דמה שלא לשמה מוגדרת כמחשבת שחיטה לשמה ושלא לשמה! הירושלמי מעלה בעקבות הבנה זו אפשרות הפוכה שבה נפעיל את האנכרוניזם הזה להכשר. לאמור, במחשבת שחיטה שלא לאוכליו על מנת לזרוק דמו לאוכליו נכשיר את הקרבן משום שנראה כבר את השחיטה כמחשבת לאוכליו ושלא לאוכליו, שהיא מחשבה כשרה. אמנם יש סימני שאלה ביחס להצעה כזו, אבל התפיסה העקרונית של הירושלמי ברורה.

לצורך החקירה שלנו נוכל לקבוע שעל פי הירושלמי רואים את מחשבת השחיטה כמחשבה מעורבת, ומחשבת הזריקה מתלבשת על מחשבת השחיטה ומצטרפת אליה. הכל נתפס כמערכת אחת, ועקרונית כפי שמערכת זו מסוגלת להוביל לפסול כך היא מסוגלת להוביל גם להכשר.

מפה נוכל ללמוד שמדובר בשאלה מציאותית. אשר על כן, קבלתה של הנחה מציאותית כזו היא חרב פיפיות. היא לא חותכת להכשר או לפסול - היא בסך הכל קיימת, וקיומה יוביל להכשר בהקשרים מסוימים ולפסול בהקשרים אחרים. מכל מקום, לא מדובר בהשלכה הלכתית הנובעת מהגדרת מחשבין מעבודה לעבודה כמחשבה פוסלת.

קטע שני - הנפק"מ בין ר' יוחנן וריש לקיש. הירושלמי מצביע בהמשך הסוגייה על הנפק"מ הבאה :

"... מה נפיק מן ביניהון? א"ר שמואל בר אבדומא - חילופין בשאר ימות השנה, שחטו לשמו לזרוק דמו שלא לשמו בשאר ימות השנה - על דעתיה דרבי יוחנן כשר, על דעתיה דר' שמעון בן לקיש פסול..."

(ירושלמי פסחים פ"ה ה"ב)

כידוע, פסח בשאר ימות השנה כשר במידה שחושבים בו מחשבת שלא לשמו. מחשבת עקירה כזו הופכת את הפסח לשלמים, והירושלמי דן במידת היכולת של מחשבה מעבודה לעבודה לתפקד כמחשבת עקירה.

לטענת סוגיית הירושלמי תהיה נקודה זו תלויה במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש. לפי ר' יוחנן מחשבין מעבודה לעבודה ועל כן זו מחשבה עוקרת, ואילו לפי ריש לקיש

אין מחשבין מעבודה לעבודה ומשום כך אין פה עקירה ופסח שיחשבו בו מחשבה כזו בשאר ימות השנה יפסל כדין פסח שנשחט לשמו בשאר ימות השנה. גם מכאן רואים בעליל שהירושלמי לא ראה את שאלת מחשבין מעבודה לעבודה כשאלה הלכתית אלא כשאלה מציאותית. אם תופסים את השאלה במובנה ההלכתי ומניחים שמציאותית ודאי שהמחשבות מתמזגות, מדוע תלויה שאלה זו במחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש?

לעומת זאת אם מדברים על עצם בעיית ההתמזגות, אפשר לקשר בין השאלות. אנחנו מניחים שאם מחשבה מעבודה לעבודה תופסת היא ודאי תפסול. מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש היא האם מחשבה כזו תופסת, אבל אם היא נתפסה היא גם תפסול קרבן רגיל והיא גם תעקור פסח בשאר ימות השנה.

מנגד, ניתן לתמוך בהבנה של בעיית מחשבין מעבודה לעבודה כבעיה הלכתית מתוך תחום אחד שבו כנראה ברור לגמ' שמחשבה כזו מועילה. מדובר בתחום של שינוי בעלים, ובו לפחות לפי רוב הראשונים, תוכן מחשבת השינוי צריך להתייחס תמיד לזריקה.

אף על פי כן ניתן לחשוב מחשבת שינוי בעלים בזמן כל אחת מארבע העבודות, וזאת חרף העובדה שמחשבת שינוי בזריקה הנחשבת בזמן השחיטה היא למעשה דוגמה של מחשבה מעבודה לעבודה. על עניין זה עמדו התוס':

"מחשבין מעבודה לעבודה. כדאמר - כגון משחיטה לזריקה, כמו שינוי בעלים..."
(נבחים ט: תוס' ד"ה מחשבין)

הדבר בא לידי ביטוי גם במהלך הגמ' בדף י', בק"ו שאותו יוצר רב אשי. הדברים מפורשים גם בסוגייה העוסקת בהשוואת פיגול למחשבת שלא לשמה, ועומד עליהם השטמ"ק בדף יג. באות [ז].

עניין זה תומך במידה מסוימת בהבנה ההלכתית שהצענו במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש. לפיה ברור שמחשבה מעבודה לעבודה תופסת, וכל השאלה היא מהן ההשלכות ההלכתיות של מחשבה כזו. לפיכך ניתן לחלק ולומר שחלויות מסוימות נגזרות ממחשבה כזו וחלויות אחרות לא. בהקשר שלנו, חלות שינוי בעלים נוצרת גם ממחשבה מעבודה לעבודה, מה שאין כן בחלותו של שינוי קודש.

ב. טיב דין 'מחשבין מעבודה לעבודה'

האחרונים מעלים שתי הבנות עיקריות בטיב הדין :

הבנה אחת - דין מחשבין מעבודה לעבודה יוצר פסול בשחיטה. שחיטה צריכה להיות במחשבה נכונה, וזו מחשבה שאינה נכונה כבר בשחיטה עצמה. לפי הירושלמי ראינו שמחשבה כזו מוגדרת כמחשבת לשמה ושלא לשמה. ניתן להציע זאת גם בניסוחים אחרים, מכל מקום זהו פגם במחשבת השחיטה¹.

הבנה שניה - אין פגם בשחיטה עצמה, אבל מחשבה כזו יוצרת תשתית שמאוחר יותר תפסול את הזריקה. אמת היא שאי אפשר לשבת בבית-קפה וליצור תשתית פוסלת לזריקה, אבל בשעת שחיטה נוצר מעמד שמאפשר להחיל פסול גם על עבודות אחרות. ברגע שהכהן יזרוק הוא יזרוק בפסול, אפילו אם בשעת הזריקה הוא 'חוזר בו' ויחשוב מחשבת לשמה. אנו טוענים שההגדרה הקמאית שניתנה לזריקה בשעת השחיטה לא פוקעת ממנה².

לחקירה זו ישנן השלכות שונות. ניקח למשל את ההשוואה שעורכת הגמ' בין קדשים לעבודה זרה. בקדשים אכן ניתן לחקור בחופשיות האם המחשבה מעבודה לעבודה יוצרת פסול בשחיטה או בזריקה. אבל בתחום של עבודה זרה הדבר אינו פשוט, משום שלא ברור שהבהמה נאסרת במהלך מחשבת עבודה זרה הנחשבת בשעת הזריקה.

נקודה זו נתונה במחלוקת הראשונים בסוגיית הגמ' בחולין. בגמ' מובאת מחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש ביחס לדין של מחשבין מעבודה לעבודה, ועל גביה מקשה הגמ' מדברי ר' יוסי :

”מתב רב ששת - אייר יוסי : ק"ו הדברים! ומה במקום שמחשבה פוסלת במוקדשין, אין הכל הולך אלא אחר העובד, מקום שאין מחשבה פוסלת בחולין, אינו דין שלא יהא הכל הולך אלא אחר השוחט?...”
(חולין לט.)

בשלב הראשוני מבינה הגמ' שר' יוסי דן קל וחומר בנושא של מחשבין מעבודה לעבודה. ר' יוסי קובע שמחשבה כזו תפסול במוקדשין אבל לא בחולין, והפיצול בין מוקדשין לחולין קשה הן לר' יוחנן והן לריש לקיש. הגמ' מתמקדת בדעת ר' יוחנן,

1 יש לעיין בטיב הניסוח שמובא בהמשך הסוגייה. בירושלמי נאמר "כל שאילו יבוא לאותה העבודה ואינו מחשב לה, מחשב הוא מעבודה אחרת לה". מניסוח זה משמע קצת שמוקד הפסול הוא בעבודת היעד הנחשבת ולא בעבודה הנעבדת, בדומה להבנה השניה שאנו מעלים.
2 הבנה זו מניחה שהשחיטה יוצרת זהות של עובד, וזהות זו מאפשרת לו לקבוע את אופי הזריקה מראש. ביטוי מגניב להבנה זו עולה בחקירתו של השפת אמת ביחס למקרה שבו כהן אחד שוחט וכהן אחר זורק את הדם.

עליו קשה הפרט של חולין. ר' יוחנן טען שמחשבין מעבודה לעבודה גם בחולין, ואילו ר' יוסי שולל את הטענה הזו.

לשם כך משנה הגמ' את ההבנה שלה בקל וחומר של ר' יוסי :

"... הוא מותיב לה והוא מפרק לה - בארבע עבודות, וה"ק - ומה במקום שמחשבה פוסלת במוקדשין בארבע עבודות, אין הכל הולך אלא אחר העובד, מקום שאין מחשבה פוסלת בחולין אלא בשתי עבודות, אינו דין שלא יהא הכל הולך אלא אחר השוחט?... " (חולין לט.-לט:)

רש"י על אתר מבאר את ההבנה המחודשת של הגמ' :

"לענין עבודת כוכבים, שאין מחשבה פוסלת בהן בדי' עבודות, אלא בשנים - בשחיטה ובזריקה, דהני הוא דכתיב... "

(חולין לט: רש"י ד"ה חולין)

מדברי רש"י עולה שמחשבת עבודה זרה אכן פוסלת בשעת זריקה גם בחולין. לדבריו נוכל לחקור גם בחולין האם מחשבה מעבודה לעבודה נתפסת על השחיטה או על הזריקה. אבל ראשונים רבים דחו את דברי רש"י.

במאמר מוסגר יש להדגיש שדיון זה מנותק מהדיון האיסורי בדיני עבודת כוכבים. הגמ' בודקת באלו עבודות נאסרת הבהמה עצמה כאשר חשבו עליה לעבודת כוכבים, וכאן יש צמצום לשתי עבודות בלבד. אבל לעניין האיסור על הגברא לחשוב מחשבת עבודה זרה מרבה הגמ' בסנהדרין ס: את כל ארבע העבודות כולל קבלה והולכה.

מכל מקום, גם התוס' בד"ה מקום וגם בעה"מ דוחים את דברי רש"י. הם מסתמכים על הגמ' בחולין לט: ועל סיפור שמובא בה, ממנו משתמע שלא חוששים למחשבת עובד כוכבים בשעת הזריקה. אמנם הרמב"ן מבאר את הגמ' הזו באופן שמסתדר עם פירושו של רש"י, אבל הדעה הרווחת בראשונים קובעת שהבהמה נאסרת רק בשחיטה. הזריקה אינה אוסרת את הבהמה, ומוכרחים להבין במסגרת העניין של מחשבין מעבודה לעבודה שהפסול הוא בשחיטה.

בעניין זה מעמיד אותנו הקרן אורה על הבדל ניסוחי בדברי הרמב"ם בין הלכות שחיטה ובין הלכות פסולי המוקדשין. נראה תחילה את דברי הרמב"ם בהלכות פסולי המוקדשין, שם הוא מתייחס למחשבת שלא לשמה :

"שחטה לשמה וחשב בשעת השחיטה לזרוק דמה שלא לשמה - הרי זו פסולה לפי שמחשבין מעבודה לעבודה, וזאת המחשבה שחשב בשעת השחיטה כאילו חשבה בשעת זריקה, ולפיכך פסולה"

(רמב"ם הלכות פסולי המוקדשין טו/ז)

ברמב"ם מבואר בצורה חד-משמעית שהפסול הוא בזריקה. את המחשבה שנחשבה בשעת השחיטה מלבישים על הזריקה, ושם מתרחש הפסול. הגר"ח נעזר בעניין זה לצורך ביאור דברי הרמב"ם בהקשר אחר. הגמ' בפסחים סא: דנה במחלוקת אמוראים הנוגעת ליישום מסוים של מחשבין מעבודה לעבודה בפסח :

"שחטו למולין על מנת שיתכפרו בו ערלים בזריקה - רב חסדא אמר פסול, רבה אמר כשר... "

(פסחים סא:)

הרמב"ם פוסק במחלוקת זו כרב חסדא והוא פוסל את הקרבן. הנקודה המעניינת היא הסיוג שבו מסייגים התוס' את דברי רב חסדא :

"... ודווקא בשחט למולים ע"מ שיתכפרו ערלים פסל רב חסדא, אבל נזרק לשם ערלים - אפי' רב חסדא מודה דכשר, דאין מחשבת אוכלין בזריקה..."

(פסחים סא. תוס' ד"ה שחטו)

מדברי התוס' עולה שמחשבת זריקה לערלים הנחשבת בשעת השחיטה גרועה ממחשבת ערלים הנחשבת בשעת הזריקה עצמה וללא המבנה המורכב של מחשבין מעבודה לעבודה. הרמב"ם חולק בעליל :

"שחטו למולים וזרק הדם לשם מולים וערלים - פסול, שהזריקה חמורה - שהיא עיקר הקרבן..."

(רמב"ם הלכות קרבן פסח ב/ז)

הגר"ח מבאר את הרמב"ם לאור שיטתו בהלכות פסולי המוקדשין. מהותה של מחשבה מעבודה לעבודה לפי הרמב"ם היא הלבשת מחשבת השחיטה על הזריקה ויצירת פסול בזריקה עצמה. ממילא, לא תהא מחשבה לערלים בזריקה עצמה גרועה ממחשבה לערלים שמולבשת על הזריקה באופן עקיף מתוך השחיטה. חייבים להניח שמחשבה לערלים בזריקה עצמה פוסלת, משום שבסופו של דבר הפסול של מחשבין מעבודה לעבודה מוגדר כמחשבת ערלים בזריקה.

כל זה בהקשר של מחשבת שלא לשמה בקדשים. בהלכות שחיטה ובהקשר של עבודה זרה שומעים מהרמב"ם צליל אחר :

"השוחט את הבהמה לזרוק דמה לעכו"ם או להקטיר חלבה לעכו"ם - הרי זו אסורה...
שמחשבה כזו פוסלת בהן..."

(ורמב"ם הלכות שחיטה ב/טז)

אמנם הרמב"ם מפנה אותנו בהמשך ההלכה לביאורו בהלכות פסולי המוקדשין, אבל הוא לא מבאר אם הוא משווה את מחשבת עבודה זרה בחולין לפסול של פיגול שבו המחשבה כשלעצמה פוסלת, או לפסול של שלא לשמה, שם מיקד הרמב"ם את הפסול בשעת הזריקה.

דבר אחד ברור והוא שבהלכות שחיטה משמיט הרמב"ם את הנימוק של הלבשת מחשבת השחיטה על גבי הזריקה. נוכל אם כן לומר שהרמב"ם ראה צד שווה בין מחשבת עבודה זרה למחשבת פיגול, והצד השווה שבהם חלוק מאופיה של מחשבת שלא לשמה. בפיגול ובעבודה זרה בנוי הכל על מחשבה שאינה נכונה בשחיטה עצמה, ורק בפסול של 'שלא לשמה' מסבים את מחשבת השחיטה לזריקה.

חילוק זה זוקק הסבר טקסטואלי לצד ביאור סברתי. המראה איש מתייחס לצד הטקסטואלי, כאשר הבעיה המרכזית העומדת בפניו אם מקבלים את דברי הקרן אורה בהסבר הרמב"ם היא לבאר כיצד חלוקה מחשבת שלא לשמה ממחשבת פיגול. הרי בסך הכל למדנו שמחשבים מעבודה לעבודה במחשבת שלא לשמה מתוך מחשבת פיגול! המראה איש טוען שכל זה נכון בראשית הסוגייה, אבל בהמשך הסוגייה אחרי הקל וחומר שמציע רב אשי, נוטשת הגמ' את הלימוד מפיגול ופונה לשינוי בעלים כבסיס לילפותא של מחשבין מעבודה לעבודה. מעבר זה מאפשר לחלק בין אופיה של מחשבה מעבודה לעבודה בהקשר של פיגול ובין הפסול המקביל במחשבת שלא לשמה.

לגבי עצם החלוקה מסברה, יקל עלינו אם נדחה את קו החשיבה של הגר"ז. אם נבין ש'שלא לשמה' הוא העדר לשמה, נוכל לחלק ביתר קלות בין פסול זה לבין הפסולים של פיגול ומחשבת עבודה זרה. דווקא בפוסלים חיוביים כמו עבודה זרה ופיגול אפשר להתייחס לשחיטה. אם בונים על העדר וחסרון יש להמתין עד לסוף תהליך ההקרבה. אפילו אם לא היתה מחשבת לשמה בשחיטה, עדיין לא קרה שום דבר חיובי. יש לחכות עד הזריקה ולגלות שגם בסופו של התהליך כולו לא הוטבעה זהות של 'שמה' בקרבן.

מסברה ניתן כמובן לחלק חלוקה פנימית בין שינוי קודש לשינוי בעלים. לאמור, בשינוי קודש נקבל את קו החשיבה של הגר"ז ונשווה את המצב של מחשבין מעבודה לעבודה לפיגול ועבודה זרה. בשינוי בעלים נדבר על פסול שמוקדו בשעת הזריקה, שעת הכפרה של הבעלים. אמנם חלוקה פנימית כזו תחזיר אותנו לבעיה

הטקסטואלית בגמ', ומובן שאם מקבלים אותה יש לדחות את הפתרון שהציע המראה איש בדבר שינוי בעלים כמקור למחשבה מעבודה לעבודה בשינוי קודש.

ג. מחשבין מעבודה לעבודה בקבלה

מרכיב נוסף בסוגייה עולה בהתייחסות התוס' לעניין של הקבלה. נעיר מראש שלא נמצא את הדיון בנושא, אבל בכל זאת ניגע בקצהו. המוקד המרכזי לדיון זה הוא הגמ' לקמן בדף יג. שדנה במעמד הקבלה.

מצד אחד נאמר במשנה בדף יג. שיש פסול של 'שלא לשמה' בקבלה. מנגד, מובאת ברייתא שבה מסביר ר' עקיבא לר' טרפון את ההבדלים בין קבלה לבין זריקה. אחד ההבדלים הוא שבזריקה המחשבה כמעשה ואילו בקבלה אין המחשבה כמעשה. בשלב הראשוני מתרצת הגמ' באופן הבא :

"... אמר רבא - לא קשיא, כאן במחשבת פיגול כאן במחשבת שלא לשמה..."

(זבחים יג.)

קביעה זו שאמנם נדחית בהמשך הגמ' מעלה את שאלת ההשוואה בין שלא לשמה ובין פיגול. המגמה אליה חותרת הגמ' הפוכה מהמגמה העולה מסוגייתנו ביחס להיקף הפסול של שתי המחשבות. מסוגייתנו עולה שמחשבת פיגול מסוגלת לפסול בהיקף גדול יותר ממחשבת שלא לשמה, שהרי בפיגול ברור לגמ' שמחשבין מעבודה לעבודה ואילו ב'שלא לשמה' יש מחלוקת בנושא. זאת בניגוד לשלב הזה בדף יג. בו חושבת הגמ' שמחשבת תפסול בקבלה רק כאשר מדובר במחשבת שלא לשמה ולא כאשר מדובר במחשבת פיגול.

הזכרנו בעבר ששלב זה של הגמ' מבוסס על הבנה המנוגדת להבנת הגר"ז באופי הפסול של 'שלא לשמה'. מתוך כך אנו מניחים שפוסל חיובי כמו פיגול יוכל לבוא לידי ביטוי רק במוקדים הקריטיים של ההקרבה דהיינו בשחיטה ובזריקה. מה שאין כן בפוסל שמהותו העדר כמו הפוסל של 'שלא לשמה'. פוסל זה יבוא לידי ביטוי לאורך כל מהלך ההקרבה, כולל שעת הקבלה.³

3 יש להדגיש שאין מכאן דחייה להבנתו של הגר"ז. שלב זה בגמ' כפי שביארנו אותו אינו דוחה את הבנת הגר"ז אלא רק מכריח את ההבנה המנוגדת לגר"ז. מכאן נוכל לומר שיש שני ערוצים בדין 'שלא לשמה' (כפי שאכן טוען הגר"ז עצמו), ובאותה סוגייה בדף יג. מתבטא אותו ערוץ של 'שלא לשמה' כהעדר לשמה. אבל אין מכאן שלילה לערוץ מקביל של 'שלא לשמה' כפוסל חיובי.

על כל פנים את השלב הזה דוחה הגמ' והיא מוכיחה מברייטא מפורשת שיש יכולת לפגל גם בשעת הקבלה. חזרנו אם כן לסתירה בין שתי ברייתות, והגמ' מציעה תירוץ אחר שמבוסס על העניין של מחשבין מעבודה לעבודה :

"... אלא לא קשיא - הא דאמר הריני שוחט ע"מ לקבל דמה למחר, הא דאמר הריני מקבל דמה על מנת לשפוך שירים למחר..."

(ובחים יג:)

הגמ' מצביעה על הבדל בין שתי התייחסויות לקבלה בהקשר של מחשבות פסול. שהרי אפשר להתייחס לתרכובת של עבודה ומחשבה בשתי צורות :

צורה אחת - כאשר דנים בתוכן המחשבה.

צורה שניה - כאשר דנים במוקד חלותה של המחשבה.

במילים אחרות, אפשר לדבר על מחשבת פיגול בקבלה כאשר הדיון מוסב על מחשבה שתכנה הוא לקבל את הדם למחר. מצד שני, ניתן לדבר על מחשבת פיגול בקבלה במובן של שעת חלות מחשבת הפיגול, דהיינו אדם החושב מחשבת אכילה למחר בשעה שהוא עובד את עבודת הקבלה.

יש עבודות בהן מתנקזות שתי הצורות הללו לפסול כפול. למשל, הזריקה היא עבודה שאפשר לפגל במהלכה ואפשר גם לפגל במהלך עבודה אחרת מתוך התייחסות אליה. אבל בקבלה והולכה מפצלת הגמ' וקובעת שיש לבחור את אחת מן הצורות הללו בלבד.

נדגיש שמבחינה לוגית אין סתירה בין שתי הצורות הללו, וכפי ששתיהן דרות בכפיפה אחת ביחס לזריקה היה ניתן לומר שגם בקבלה שתיהן קיימות. אבל מתוך אילוץ סתירת הברייתות חייבת הגמ' לחלק בין שתי הצורות הללו. אלא שבגמ' לא מבוארת מגמת החילוק, וכאן נוצרו שני כיוונים בראשונים :

כיוון אחד - רש"י על אתר. רש"י מבאר שמחשבת פיגול חייבת להתייחס בתכנה לסוג של אכילה (אכילת אדם או אכילת מזבח). אשר על כן מחשבה על מנת לקבל דם למחר אינה מחשבת פיגול. קבלת דם אפילו תהא חוץ לזמנה, אינה מוגדרת כאכילה חוץ לזמנה. בכך אנו מעמידים את הברייתא שבה קובע ר' עקיבא שאין מחשבה כמעשה ביחס לקבלה.

מצד שני, כאשר מדובר על שעת החלות של הפיגול, ניתן לרבות גם קבלה. ולכן, אם אדם יחשוב על הקטרת אמורין (שהיא אכילת מזבח) חוץ לזמנה הוא יפגל את הקרבן, אפילו אם מחשבתו נחשבה בשעת הקבלה. בכך נעמיד את הברייתא שמרבה גם את הקבלה למחשבת פיגול.

כיוון שני - הראב"ד בתורת כהנים. הראב"ד עצמו מציג את שני הכיוונים, אבל הוא דוחה את הכיוון של רש"י מכמה וכמה סיבות ומאמץ את הכיוון ההפוך. לפיו, דווקא מחשבה בשעת הקבלה על מנת לאכול למחר אינה מפגלת, ובכך יש להעמיד את הברייתא של ר' עקיבא ור' טרפון. מחשבה שתכנה הוא קבלה למחר אכן מפגלת ובכך יש להעמיד את הברייתא הנגדית.

הראב"ד מבאר את הכיוון הזה במסגרת התורת כהנים, מתוך התייחסות למהלך הגמ' בזבחים יג. :

"... וזהו הראיה לפי האחרון - כי הואיל ואינו מעכבין כפרה (=שפיכת שיריים והקטרת אמורין), לא פסלא בהו מחשבה. לא שנא חשב בעבודה אחרת עליהם, לא שנא חשב עליהם לעבודה אחרת. מיהו דווקא במחשב בקבלה עליהם, אבל חשב בזריקה עליהם - פסולה, וזו המעלה יש בין זריקה לקבלה..."

(פירוש הראב"ד לתורת כהנים פרשת ויקרא דיבורא דנדבה פרשתא ד' ה"ה)

לפי הראב"ד, תוכן החלוקה שמחלק ר' עקיבא בין קבלה וזריקה נעוץ ביכולת להחיל פיגול בשעה שעובדים אותן בנוגע לשפיכת שיריים והקטרת אמורים. כלומר, פיגול במחשבת הקטרת אמורים למחר יחול רק אם חושבים מחשבה כזו בשעת הזריקה. לחשוב במהלך הקבלה על שפיכת שיריים למחר, אין זה פיגול והראב"ד מסביר שדווקא הזריקה שהיא מוקד כפרת הקרבן מתרבה למחשבת פיגול גם במצבים בהם עבודות אחרות לא מפגלות. מה שאין כן ביחס למחשבה על מנת לקבל למחר. זו ודאי מחשבה פוסלת, ולכך התרבו גם העבודות שמעבר לזריקה.

בנקודה זו ניתן לחזור לדיון שלנו בנושא של מחשבין מעבודה לעבודה וליישם אותו ביחס למחשבת שלא לשמה. אם נאמר שבשעת השחיטה בונים תשתית לפסולה של הזריקה, על דרך הרמב"ם, יש לנקוט בכיוון של הראב"ד. לראב"ד ברור ששחיטה על מנת לקבל דם למחר זו מחשבה מפגלת.

אם נשוה את הדבר למחשבת שלא לשמה נגלה את הדבר הבא. מחשבת שלא לשמה פוסלת בשעת הקבלה עצמה, ומחשבת שחיטה על מנת לקבל דם שלא לשמה היא למעשה מחשבת קבלה שלא לשמה. אנחנו משליכים את ה'שלא לשמה' שנחשב בשעת השחיטה לעבר הקבלה, ונוצרה לנו מחשבה פשוטה של פסול בשעת הקבלה. לפיכך נאמר על דרך הראב"ד שזו מחשבה הפוסלת, ואת החילוק של הגמ' נבנה לכיוון של הראב"ד.

לעומת זאת, אם אומרים שהפסול חל בשחיטה השאלה פתוחה. ניתן מצד אחד לומר שכל מחשבת שלא לשמה בהמשך הדרך תצטרף לשחיטה ותהפוך אותה לשחיטה של 'שלא לשמה' דהיינו שחיטה פסולה. אבל בהחלט אפשר ללכת גם

בכיוון השני, לאמור - כדי לפסול את השחיטה לא מסתפקים בסתם עבודה שמחשבתה תשתרבב לתוך מחשבת הלשמה שבשחיטה.

כדי להגדיר את מחשבת השחיטה כמחשבה מעורבת נחוץ משהו הקובע את יעודו של הקרבן, וכאן הקבלה מחוץ לתמונה. המוקדים בהם מוגדרת זהותו של הקרבן הם השחיטה והזריקה, ורק באלו נערב את המחשבות מכח הדין של מחשבין מעבודה לעבודה. לפיכך נוכל לאמץ על רקע הבנה כזו את שיטת רש"י ביחס לפיגול במהלך הגמ' בדף יג-יג, כאשר נאמר שלמסקנה ודאי שאפשר לפגל בשעת הקבלה ומה שנדחה זו היכולת לקבל במחשבה שתכנה הוא הקבלה.

בנקודה זו ניתן לשלב פרט נוסף, והוא מחשבת בעלים. אם נאמר שמחשבת בעלים משמעותית ביחס לפסולים של פיגול ו'שלא לשמה' (והדבר עולה סביב שיטת ר' יוסי במשניות בזבחים מו: ובחולין לח:), האם נשוו את מחשבת הבעלים למחשבת השוחט בהקשר של מחשבין מעבודה לעבודה?

יש בהחלט מקום לחלק. סביר להניח שגם אם קול הבעלים אמור להשמע בכל הפסולים הללו, אין זה נוגע לתהליך ההקרבה אלא לזהות הקרבן. תהליך ההקרבה שייך כל כולו לעובד וגם אם יש פתח לבעלים הוא קיים רק באותן עבודות הקובעות את יעודו של הקרבן כמו שחיטה וזריקה.

ניתן אם כן לומר שאין מחשבין מעבודה לעבודה בבעלים כלל, אבל אפשר לומר שגם הבעלים מחשבין מעבודה לעבודה, אלא שבניגוד לעובד מחשבתם תתפוס אך ורק בשחיטה על מנת לזרוק. מחשבה של שחיטה על מנת לקבל שלא לשמה (או בכל שאר הפסולים) תשפיע רק אם היא נחשבת על ידי העובד.